

COMUNA TURTUCOAIA, PUNCT IGLIȚA, CETĂȚILE TROESMIS EST ȘI TROESMIS VEST. CONSIDERAȚII PRIVIND LOCUIREA MEDIO - BIZANTINĂ DIN SECOLELE X-XIII¹

Gheorghe MĂNUCU-ADAMEȘTEANU

Keywords: *Troesmis, fortress, gravegerd, folles, stamene, Pechenegs, Tatars.*

Abstract. *Troesmis is situated in the North West corner of Dobruja, 15 km South of Măcin – Arrubium town and 4 km North of Turcoaia commune and is presenting itself as a complex of ruins, among which 2 fortresses can be identified, built on two hills rising above the Danube, only 400 m away from one another and separated by a valley (Pl. II, V, V, VIII and IX).*

They are conventionally known in actual specialty literature under East Fortress and West Fortress: they have already been identified with Troesmis as soon as 1861, due to inscriptions which have been found here. The first time mention about Troesmis appears in an epistula addressed to C. Pomponius Grecinus by Ovidius, who lived in Tomis exile.

What we know about Troesmis today is reduced to information offered by the inscriptions group covering the 2nd – 4th cent. A.D. Any attempt to present realities from the 10th to the 13th centuries is seriously limited by the fact that at the moment we do not dispose of any published excavation report, for none of the four excavation sequences from before 1977.

The first data are offered by a salvage excavation initiated in 1977: the probes were made along a line beginning at the Danube shore northwards for 900 m, almost till the outskirts of the extra muros settlement. The respective line was placed 50 – 70 m west of the East Fortress precincts (Pl. IX).

¹ Articolul de față face parte dintr-o serie în care autorul își propune să treacă în revistă documentația arheologică și numismatică din principalele centre bizantine de pe teritoriul actual al Dobrogei. Vezi și Gh. Mănuclu-Adameșteanu, *Contribuții la cunoașterea locuirii medio-bizantine de la Beroe-Piatra Frecăței (sec. X - XII)*, SCIVA 61, 2010, 1-2 (sub tipar); idem, *Locuirea de epocă medie-bizantină pe teritoriul orașului Tulcea (sec X - XIII)*, SCIVA 61, 2010, 3-4 (sub tipar); idem, *Contribuții la cunoașterea locuirii medio bizantine de la Măcin – cetatea Arrubium (secolele X – XII)*, Peuce 8, 2010 (sub tipar); idem, *Contribuții la cunoașterea locuirii medio-bizantine de la Mahmudia – cetatea Salsovia (secolele X – XI)*, Peuce 8, 2010 (sub tipar).

THE EAST FORTRESS

The fortress has a rectangular shape, with 120 m long North and South sides and 145 long East and West sides. The South side leaned on the steep Danube shore and the defensive system is completed by a wall and a ditch (P. III, IV and VI).

Based on aerial photos, one can observe that this fortification was completely damaged by former interventions and so for future excavations no compact area will be available for research (Pl. VIII).

Archaeological excavations have unearthed two ovens, ceramics, glass bracelets dated to the 11th century. The extra muros settlement situated between the fortresses is dated to the 10th-11th century and was affected by the Pecheneg invasion in 1036.

THE WEST FORTRESS

The trapeze shape, with 150 m long South and North sides and 100 m East and 80 m long West sides, was imposed by the area configuration. It is much better preserved. Monetary discoveries suggest an end of the fortress settlement when the Slavs raided the region in 593. It seems to have been repaired in Ioan Tzimikes' time.

THE 13TH CENTURY LEVEL NECROPOLIS

In the vicinity of the East Fortress 10 graves were found in 1977, oriented W-E. Glass bracelets fragments were found in graves 6 and 8, suggesting a dating to the 11th century. But the absence of inventory pieces at the other graves and considering monetary discoveries in the West Fortress determines a dating of this cemetery to the 13th century.

NUMISMATIC DISCOVERIES

Byzantine coins, most of them found in the West Fortress are the only chronological reference points. Their number is not large and not equal in repartition: 33 from 969 to 1092, 1 from 1092 to 1203 and 81 from the first half of the 13th century (Tab. 1-6).

The settlement ceasing in the West Fortress can be linked for the moment to the Tatar invasion in 1242-1243, which affected the Dobrujan region too, from Silistra to Nufăru.

Troesmis de află în colțul de nord - vest al Dobrogei, la 15 km sud de orașul Măcin – Arrubium și la 4 km nord de comuna Turcoaia, lângă balta și fostul cătun Iglița, la un vad important pentru trecerea Dunării. Troesmis se prezintă astăzi ca un complex de ruine, răspândite pe o arie destul de întinsă între balta Iglița, dealul „Piatra Râioasă” și comuna Turcoaia (Pl. I). Între aceste vestigii se individualizează două fortărețe construite pe două înălțimi deasupra Dunării, între care există o distanță de numai 400 m și care sunt separate de o vale (Pl. II, V, VIII, IX).

În literatura de specialitate de astăzi sunt cunoscute sub numele convențional de Cetatea de Est și Cetatea de Vest² după ce, la început, erau prezentate ca Cetatea de Sud și Cetatea de Nord. Acestea au fost identificate cu *Troesmis* încă din anul 1861, grație inscripțiilor apărute aici: numărul lor foarte

² Primul care le numește așa pare să fi fost Pamfil Polonic, care a cercetat locul în anul 1898.

mare a stârnit un interes deosebit care, de multe ori, s-a transformat într-o acțiune sistematică de demantelare a zidurilor de incintă³.

Prima mențiune despre Troesmis apare într-o epistolă a lui Ovidiu, care trăia exilat la Tomis, adresată lui C. Pomponius Grecinus⁴.

Ceea ce se cunoaște astăzi despre Troesmis se reduce la importante informații oferite de lotul relativ bogat de inscripții, care acoperă perioada secolelor II – IV p. Chr., deci nici una pentru perioada medie-bizantină. Orice tentativă de a prezenta realitățile din secolele X – XIII, este serios limitată de constatarea că în acest moment nu dispunem de niciun raport de săpătură publicat pentru niciuna din cele patru etape de cercetări arheologice, anterioare anului 1977.

ISTORICUL CERCETĂRILOR

În anul 1860, Désiré More, un inginer francez, obține de la guvernul otoman, prin mijlocirea lui Rachid Pașa, guvernatorul Tulcei, concesiunea unui teren necesar pentru construirea unei ferme model. Acest teren situat într-un loc pustiu, numit Iglița, cuprindea și zona arheologică de la Troesmis. El dobândi și permisiunea să sape ruinele de aici și să deschidă o carieră pentru exploatarea granitului. Lucrările au afectat, în primul rând, zidurile Castrului de Est. În perioada octombrie 1860 - mai 1861, a fost curățat turnul nordic, fiind descoperite „20 de petre cu inscripții latine bine conservate”, care au stârnit interesul specialiștilor din Europa și au dus la organizarea mai multor expediții⁵.

Primele „cercetări arheologice” s-au făcut de către misiuni științifice străine într-o perioadă în care Dobrogea se afla încă sub stăpânirea Imperiului Otoman.

Dar înainte de organizarea unor cercetări sistematice, ruinele de la Troesmis au fost vizitate, în anul 1862, de arheologul francez Désiré More, care a descris cele două cetăți (Pl. II) și a copiat 25 de inscripții.

Începutul a fost făcut, în anul 1864, de Engelhard, comisar francez de la Comisia Europeană a Dunării care își avea sediul la Galați: el a descoperit 20 de inscripții, care au intrat rapid în circuitul științific, fiind publicate în mai multe reviste de specialitate din Franța, Italia dar și din România.

În anul 1865, la inițiativa împăratului Napoleon al III-lea, o misiune franceză condusă de către Gustave Boissière și Ambroise Baudry, efectuează cercetări care au început cu lagărul de Sud, actuala Cetate de Est, pe baza cărora se întocmește un plan foarte schematic care, cu toate neajunsurile, a rămas, multă vreme, singurul pentru Cetatea de Est (Pl. III, IV)⁶.

Doi ani mai târziu, în 1867, Ernest Desjardins, în excursiunea arheologică și geografică prin Dobrogea, se oprește și el la Troesmis și inițiază a treia campanie „arheologică”, în Cetatea de Est, care s-a soldat cu alte 27 de inscripții. Raportul său consemna sumar existența șanțurilor și a valurilor externe și marea întindere de ruine în jurul celor două cetăți.

³ LAMBRINO 1940, p. 721; ȘTEFAN 1971, p. 43 - 52; SIMION 1980, p. 153 - 154; SUCEVEANU, BARNEA 1991, p. 184 - 185.

⁴ TOCILESCU 1883a, p. 101.

⁵ MORE 1883, p. 240 - 245.

⁶ ȘTEFAN 1971, p. 44, fig. 4.

În anul 1873, Th. Momsen publică *Corpus Inscriptionum Latinarum*, unde, în volumul III, partea a doua, nr. 6162 – 6217, au fost incluse toate cele 55 de inscripții descoperite și cunoscute până atunci.

După obținerea independenței Dobrogei în anul 1878 și realipirea la România, Grigore Tocilescu face mai multe deplasări la Troesmis urmărind, cu precădere, mărirea fondului de inscripții. Rezultatele cercetărilor efectuate sau coordonate de către acesta ne sunt cunoscute prin intermediul a trei schițe întocmite de către Pamfil Polonic (Pl. V - VII).

Documentația arheologică continuă să se bazeze pe schița cu planul platoului ridicat de inginerul Désire More, proprietarul locului și publicată în România de Gr. Tocilescu în anul 1883 (Pl. II)⁷ și pe planul de situație al Cetății de Est (Pl. III) și a încercării de restituție a acesteia (Pl. IV), datorate lui A. Baudry, publicate în *Revue Archéologique*, VII, 1868, planșele IX și X și republicate în România, câțiva ani mai târziu, de Gr. Tocilescu⁸.

După o lungă pauză, în anul 1939, Emil Coliu, începe o nouă campanie arheologică, dar moartea neașteptată a acestuia întrerupe desfășurarea proiectului. În acel an s-au făcut cercetări la ambele cetăți, accentul fiind pus, din nou, pe dezvelirea incintelor și recuperarea inscripțiilor⁹.

Studiile mai noi subliniază că fortificația a fost în întregime afectată de vechile intervenții și viitoarele cercetări arheologice nu vor mai avea la dispoziție nicio zonă compactă de cercetare (Pl. VIII)¹⁰. Cu alt prilej, se constata că locuirea de la această cetate se încheie la sfârșitul secolului al VI-lea, materialele descoperite în interiorul ei nedepășind epoca romano-bizantină¹¹.

Pornind de la aceste considerații constatăm că pentru deslușirea realităților din perioada bizantină medie (secolele X - XIII), cercetătorii vor pleca cu un handicap major¹².

Primele repere ne sunt oferite de o săpătură de salvare inițiată în anul 1977, când s-a trecut la materializarea unui proiect de irigare a unor mari suprafețe din zonă. Varianta inițială care prevedea excavarea unui șanț de alimentare cu apă, lat de 20 metri, care urma să traverseze așezarea *extra muros* de la Cetatea de Est, de la sud la nord, a fost înlocuită cu o conductă metalică suspendată, cu diametrul de 2 m. Aceasta se sprijinea pe 73 de stâlpi de beton și metal, implantați din 8 în 8 metri. Pentru fiecare dintre aceștia au fost săpate casete cu dimensiunile de 2,30 x 3,50 m. Sondajele s-au desfășurat pe un traseu care pornea de la malul Dunării, pe

⁷ TOCILESCU 1883a, p. 100, n. 4 și tabela X de la p. 96.

⁸ *Ibidem*, p. 103 – 105.

⁹ Pentru istoricul cercetărilor de la Troesmis, desfășurate în perioada 1861 – 1977 și prezentarea descoperirilor, vezi TOCILESCU 1883a, p. 97 – 132; LAMBRINO 1939, p. 501 – 502 și figurile 4, 5; VULPE 1953, p. 557 – 583; ȘTEFAN 1971, p. 43 – 52; DORUȚIU-BOILĂ 1980, p. 154 – 159; SIMION 1980, p. 153 – 158.

¹⁰ ȘTEFAN 1971, p. 44 – 49.

¹¹ BOGDAN-CĂTĂNICIU 1984, p. 49.

¹² BARNEA, ȘTEFĂNESCU 1971, p. 178 – „bordeie și locuințe de suprafață s-au descoperit, potrivit observațiilor de la suprafața terenului și deasupra ruinelor fostei cetăți de la Troesmis”; această mențiune credem că are în vedere Cetatea de Vest, după cum se precizează, în alte câteva ocazii, atunci când are loc o sumară trecere în revistă a diferitelor categorii ceramice descoperite la Troesmis.

direcția nord, pe o lungime de 900 m, până spre periferia așezării *extramuros*. Aliniamentul respectiv se afla la cca 50 – 70 m spre vest de incinta Cetății de Est (Pl. IX).

În cursul acestor cercetări s-a constatat că așezarea civilă a fost marcată, în cursul secolului al VI-lea, de un puternic incendiu, după care, până la începutul secolului al VII-lea, locuirea capătă un caracter sporadic¹³.

CETATEA DE EST

Fortificația a fost construită pe un platou situat deasupra carierelor de granit de la Cotul Armanului: ea are o formă pătrată, cu laturile de nord și sud de 120 m, iar cele de est și vest de 145 m. Latura sudică se sprijinea pe malul abrupt al Dunării, sistemul de apărare fiind completat de un val și un șanț (Pl. III, IV, VI).

Pe baza fotografiilor aeriene s-a putut observa că această fortificație a fost în întregime afectată de vechile intervenții și viitoarele săpături nu vor avea la dispoziție nicio zonă compactă pentru cercetare (Pl. VIII)¹⁴.

Descoperirile arheologice

Toate intervențiile arheologice s-au concentrat asupra valorificării vestigiilor din epoca romană – incinte și inscripții, foarte rar fiind menționate și alte materialele arheologice. Cu ocazia unui sondaj efectuat în luna martie a anului 1882 la poarta secundară a lagărului sudic – citește Cetatea de Est –, au fost găsite inscripții, fragmente sculpturale și chiupuri¹⁵.

În cursul cercetărilor arheologice din anul 1977, au fost descoperite, pentru prima dată¹⁶, în vecinătatea cetății, complexe de locuire și elemente ale culturii materiale din perioada medie-bizantină.

În caseta 9, la – 0,30 – 0,50 m (adâncimea variază, terenul actual având o pantă accentuată spre Dunăre), a apărut conturul unui cuptor menajer, din lut, cu dimensiunile de 1,20 x 1,40 m. Partea superioară, construită din pietre de mici dimensiuni, legate cu pământ, era prăbușită în interior. Pe vatră s-au păstrat fragmente de la vase borcan decorate cu roțița dințată.

La – 1,10 m, la cca. 0,20 m de latura de sud a cuptorului, a fost dezvelită o parte dintr-un cuptor amenajat din pietre (un „pietrar”): în interior, la fel ca și la prima instalație de foc, au fost descoperite fragmente de vase borcan, decorate cu roțița dințată. La aceeași adâncime, pe latura de sud a casetei, a fost surprinsă o parte dintr-o podea de lut bătătorit, pe care se aflau nelipsite fragmente de vase borcan, decorate cu roțița dințată dar și cu linii incizate orizontale.

Din inventarul acestei locuințe, pe lângă vasele borcan, mai putem aminti câteva fragmente de castroane și căldări de lut.

Descoperirile din această perioadă sunt completate de câteva fragmente de brățări de sticlă, descoperite în stratul vegetal, în casele 11 și 27 dar și în umplutura de la gropile mormintelor 6 și 8. Brățările, planconvexe sau elipsoidale

¹³ SIMION 1980, p. 153 – 158.

¹⁴ ȘTEFAN 1971, p. 49.

¹⁵ TOCILESCU 1883b, p. 282 și pl. 3 – 9.

¹⁶ Monedele și fragmentele ceramice descoperite în cursul cercetărilor de suprafață indicau existența unei locuiri din această perioadă în *extra muros*.

în secțiune, sunt confecționate din sticlă de culoare albastru închis sau neagră. Pieseile au suprafața netedă, una singură fiind decorată, cu fire de sticlă de culoare roșie, torsionate larg. Având în vedere că aceste brățări se întâlnesc pe teritoriul Dobrogei în cursul secolelor X – XIII, plasarea lor în secolul al XI – lea se bazează pe inventarul locuinței menționate mai sus, dar are în vedere și descoperirile monetare de la Troesmist - *folles* anonimi și semnați, emiși în perioada cuprinsă între domnia împăraților Vasile II-Constantin VIII (976 - 1028) și Mihail al VII-lea (1071 – 1078) (Tabelul 2).

Aceste descoperiri firave – o locuință cu un cuptor din piatră, un cuptor menajer din lut, fragmente de brățări de sticlă -, aparțin unei locuiri *extra muros* aflate mai aproape de Cetatea de Est¹⁷.

Pe planul în care apar casele cercetate în anul 1977¹⁸, constatăm că cele în care au fost localizate descoperiri din secolele X – XI (caseta 9 – cu complexe de locuire, casele 11, 23 - 27 și 37 cu fragmente de brățări de sticlă) se află între cele două cetăți, amplasare care ne sugerează că așezarea civilă s-a extins pe platoul care se află la nord de Cetatea de Est (Pl. IX).

Descoperirile monetare de la Cetatea de Est, nesemnificative ca număr – doar trei *folles* anonimi, corelate cu inventarul ceramic care aparține complexelor din caseta 9, constituie suportul pentru formularea unor ipoteze, sperând ca descoperirile viitoare să aducă și unele certitudini (Tabelul 2).

Prezența unui *follis* din varianta 24, clasa A3, care a fost pus în circulație la începutul secolului al XI – lea, (1010/1015 - 1028)¹⁹, ne sugerează că așezarea civilă de lângă Cetatea de Est își are începuturile în acest interval cronologic. Dacă luăm în calcul și celelalte piese din clasa A2 – A3, descoperite în “așezarea de Vest”, putem presupune că locuirea *extra muros* își are începuturile la cumpăna dintre secolele X – XI (Tabelul 3).

Monedele din secolul al XI - lea (Tabelul 2), raportate la descoperirile ceramice din Caseta 9, par să ne sugereze că așezarea a fost afectată de invazia pecenegilor din 1036²⁰. Locuirea se va restrânge spre arealul Cetății de Vest, ale cărei fortificații putem presupune că erau funcționale și prin urmare ar reprezenta așezarea *extra muros* a Cetății de Vest²¹. Multe dintre fragmentele ceramice de uz comun, din secolul al XI-lea, descoperite în cursul cercetărilor din zona Cetății de Vest poartă urme de ardere secundară, dar nu putem aprecia dacă este vorba de același eveniment din anul 1036 sau așezarea a mai fost afectată și de alt atac, din șirul celor care s-au succedat în cursul secolului al XI-lea.

Nimic nu ne sugerează că în această perioadă (secolele X - XI) ar fi fost refăcută și folosită fortificația de la Cetatea de Est și că în interiorul cetății ar fi

¹⁷ MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 1980, p. 232 - 239.

¹⁸ Trebuie precizat că, până în acest moment, acestea sunt singurele descoperiri din vecinătatea Cetății de Est.

¹⁹ METCALF 1970, p. 199, 218; METCALF 1979, p. 55 - 60, clasa A 3, anii 1015/1020 – cca. 1030; IVANISEVIĆ 1989, p. 36 - 39, clasa A2, emis III, anii 1010/1015 - 1020/1025.

²⁰ Prin prisma noilor informații nu mai este valabilă presupunerea că locuirea a durat până în anul 1064, cf. MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 1980, p. 234.

²¹ Pe baza materialelor ceramice descoperite în cursul cercetărilor de suprafață efectate în anul 1977, constatam „că așezarea feudală timpurie a cunoscut o mare extindere spre cetatea de est”, cf. *ibidem*, p. 238.

fost instalată o garnizoană militară bizantină. De aceea locuirea surprinsă în vecinătatea acesteia nu poate fi pusă în legătură cu Cetatea de Est, după cum greșit afirmam, bazându-mă pe apropierea geografică²² și ea aparține așezării *extra muros* de la Cetatea de Vest.

Ulterior, în cursul secolului al XIII - lea, pe acest platou va funcționa cimitirul comunității de la Cetatea de Vest.

CETATEA DE VEST

Cetatea a fost ridicată pe un promontoriu impunător, la 36 m deasupra nivelului mării și se vede de la o mare depărtare pe Dunăre. Forma trapezoidală, cu laturile de 150 de m (cea de sud și de nord), respectiv de 100 m (latura de est) și 80 m lungime (latura de vest), a fost impusă de configurația terenului. Forma rectangulară a celor patru turnuri o distinge de fortificația de Est unde au frontul rotunjit. Cetatea era apărată și de malurile înalte ale Dunării, o vale adâncă și, la est, de un șanț adânc 20 m și lat de 50 m. Sistemul de apărare era completat de două valuri cu șanțurile spre est, care începeau dintr-o râpă de lângă Dunăre aflată la 50 m vest de Cetatea de Est și traversau platoul dintre cele două cetăți (Pl. II, VII, VIII).

Această fortificație a stat mai puțin în „vizorul” cercetătorilor din secolul trecut, astfel că se păstrează mult mai bine. Intervențiile s-au limitat la câteva „răscoliri” ale lui More, în timp ce Tocilescu a reușit să dezvelească colțul de NV. Eforturile lui Emil Coliu, din anul 1939, se pare că s-au concentrat asupra acestei cetăți, fiind vizate unele porțiuni din zidul de incintă, de pe laturile de est și nord²³.

Ultimele descoperiri monetare din epoca romano-bizantină sunt de la împăratul Mauriciu Tiberiu, emisiuni din 588/589²⁴ și 591/592²⁵, încetarea locuirii fiind pusă pe seama raidului slavilor din anul 593²⁶.

După cum am mai arătat, rezultatele investigațiilor arheologice au rămas inedite, astfel că nu deținem niciun fel de informații referitoare la locuirea care a existat aici după secolul al VI-lea.

Cu excepția unor fragmente ceramice atribuite secolelor IX - X, descoperite în cursul unor cercetări de suprafață efectuate de Gh. Ștefan și Maria Comșa, despre care presupunem că provin de la Cetatea de Vest²⁷, nu avem nici o altă mărturie referitoare la existența unei locuiri la Troesmis, înainte de domnia împăratului Ioan Tzimiskes. Având în vedere cunoștințele acumulate în ultimele decenii – cele mai vechi monede bizantine descoperite aici sunt *folles* anonimi din clasa A2 – A3, puși în circulație în timpul domniei împăraților Vasile II – Constantin VIII (976 - 1028) - înclinăm să credem că datările de mai sus sunt prea timpurii și, mai degrabă, aceste fragmente ceramice pot aparține unei așezări care și-a început existența la sfârșitul secolului al X - lea sau la începutul celui următor.

²² *Ibidem*, p. 230 – 247; idem 2001, p. 49.

²³ ȘTEFAN 1971, p. 50.

²⁴ CHIRIAC, BOUNEGRU 1973 - 1975, p. 102, catalog 7.

²⁵ OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 1980, p. 274, catalog 177.

²⁶ Pentru campaniile lui Mauriciu vezi CURTA 2006, p. 87 – 88 și 104.

²⁷ COMȘA 1960, p. 77, nr. 53 – Iglia, Troesmis.

După cum se cunoaște, pe baza cercetărilor de suprafață și a descoperirilor întâmplătoare, s-a presupus că Cetatea de Vest a fost reparată și a început să fie folosită în timpul domniei lui Ioan Tzimiskes (969 - 976)²⁸.

Formularea acestei ipoteze a avut în vedere, în primul rând, analogiile cu alte centre dobrogene de pe linia Dunării și, mai puțin materialul ceramic care nu suportă încadrări cronologice prea strânse. Cercetările perieghetice au permis recoltarea unui material arheologic, reprezentat în exclusivitate de fragmente ceramice din cele mai diverse categorii (vase borcan, castroane, căldări de lut, amfore cu toartele supraînălțate - cu buza îngropată și piriforme, ceramică smălțuită - vase închise acoperite cu smălț verde-măsliniu și vase deschise decorate cu smălț policrom și motive incizate²⁹, care sugerează o locuire din secolele X - XIII³⁰.

Necropola plană din secolul XIII

Tot în cursul cercetărilor arheologice de salvare desfășurate în anul 1977, în apropierea Cetății de Est, în casele 21, 23 - 26 și 37 au fost surprinse 10 morminte de înhumatie, dispuse pe un șir, cu intervale inegale între ele. Mormintele se grupează în casele 21 - 26 (M 1 - 7) și 37 (M 8 - 10). Numerotarea s-a făcut în ordinea descoperirii, începând cu cel din caseta 21 și terminând cu cele din caseta 37. Au fost descoperite numai morminte de adulți, orientate V - E, cu mâinile împreunate pe bazin sau abdomen. Numai cele din caseta 37 au fost depuse în sicrie.

„Mormintele 6 și 8 prezintă piese de inventar, fragmente de brățări de sticlă albastră, confecționate din bară ovală, respectiv pătrată”. Pe baza acestor „elemente de inventar”, a poziției mâinilor și a cuptorului menajer descoperit în caseta 9, s-a apreciat că aceste morminte pot aparține secolului al XIII-lea³¹.

La considerațiile de mai sus, referitoare la acest cimitir, credem că trebuiesc făcute anumite observații. Prezența fragmentelor de brățări de sticlă se datorează nu unor depuneri rituale, ci antrenării lor dintr-un nivel de locuire anterior, cu ocazia săpării gropilor de morminte. În sprijinul acestei afirmații aducem două argumente:

1. Mormintele au fost găsite în conexiune anatomică normală, nefiind dearanjate, situație în care brățările de sticlă ar fi trebuit să fie întregi.

2. Fragmente de brățări de sticlă au mai fost descoperite și în stratul vegetal din Caseta 11 și Caseta 27³².

Prin urmare, pentru datarea cimitirului trebuiesc avute în vedere relațiile stratigrafice dintre morminte și nivelele de locuire din casele în care au fost descoperite.

În caseta 21, în caroul I 6, într-un strat gros de pământ cenușos, care acoperea

²⁸ BARNEA, ȘTEFĂNESCU 1971, p. 80.

²⁹ Materialele se păstrează în colecțiile Institutului de Arheologie “Vasile Pârvan” din București și Muzeului de Arheologie din Tulcea.

³⁰ BARNEA 1954, p. 522; DIACONU 1956, p. 425 și fig. 5/4 - 5; BARNEA, ȘTEFĂNESCU 1971, p. 266, 269, 273, 277; MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 1980, p. 230 - 233, 238 - 242.

³¹ VASILIU 1980, p. 218 - 220.

³² BAUMANN 1980, p. 175 și pl. 24/3 - 6.

pământul galben steril, a apărut primul mormânt. Gropile altor două morminte descoperite în caseta 24 porneau din același pământ cenușos, de la - 0,70 m față de nivelul actual de călcare, respectiv - 0,90 m. Gropile celor două morminte din caseta 24 suprapun un nivel incendiat de la începutul secolului al V-lea, datat cu ajutorul unei monede de la Honorius (393 - 395). În caseta 25, groapa unui alt mormânt a perforat două nivele de locuire. Descoperirea unei monede de bronz de la Justin al II - lea (571 - 573) într-un strat de nivelare, a făcut posibilă avansarea ipotezei că ultimul nivel de locuire poate fi plasat la sfârșitul secolului al VI-lea și începutul secolului al VII-lea³³. Pe baza acestor observații se poate aprecia că mormintele aparțin unui cimitir care a existat într-o perioadă posterioară secolului al VII-lea.

Prezența fragmentelor de brățări de sticlă trebuie pusă în legătură cu etapa de locuire din secolele X - XI, documentată și printr-un cuptor menajer din secolul al XI-lea. Pe baza ultimelor monede bizantine descoperite aici (Tabelul 2), doi *folles* anonimi din clasa C, atribuiți împăratului Mihail al IV-lea (1034 - 1041), se poate aprecia că locuirea din această zonă și - a încetat existența în urma unui atac al populațiilor migratoare, probabil în cursul anului 1036.

Prin urmare acest cimitir este posterior secolului al XI-lea și se poate presupune că aparține locuitorilor așezați la Cetatea de Vest. Absența inventarului funerar³⁴ - situație întâlnită la Isaccea (morminte din secolele XII - XIII) sau la Păcuil lui Soare (secolele XIII - XIV) -, corelată cu realitățile numismatice înregistrate la Cetatea de Vest - doar o singură piesă din secolul al XII-lea (Tabelul 5) dar foarte multe din secolul al XIII-lea (Tabelul 6)-, ne determină să plasăm funcționarea acestui cimitir în cursul secolului al XIII-lea.

DESCOPERIRILE NUMISMATICE

Caracterul inedit al cercetărilor arheologice ne privează de informații referitoare la sistemul de fortificații, elemente privind planimetria și natura edificiilor, respectiv cronologia acestora. Singurele repere cronologice pot fi avansate cu ajutorul monedelor bizantine descoperite la Cetatea de Vest. Numărul acestora este destul de mic, iar repartitia pe secole este inegală - 33 exemplare din perioada 969 - 1092, una singură din intervalul 1092 - 1203 și 81 exemplare din prima jumătate a secolului al XIII-lea (1204 - 1242/1243) (Tabelele 1 - 6).

Pentru început trebuie să precizăm că Ernest Oberländer-Târnoveanu prezintă un lot de monede, format din doi *folles* din clasa A2 - A3, trei din clasa B, doi din clasa C, doi de la Roman IV, trei *aspron trachy de billon* din secolul al XII-lea, emisiuni de la Alexios I, Ioan II, Manuel I și 15 imitații din secolul al XIII-lea (Tabelele 2, 5 și 6), despre care crede că au fost descoperite la Cetatea de Vest în anul 1974, în cursul unei cercetări de teren³⁵. Autorul face o confuzie cu cercetarea făcută cu un an înainte la Troesmis și ale cărei rezultate au fost publicate³⁶. În

³³ *Ibidem*, p. 169 - 172. De la Cetatea de Est mai putem aminti încă o monedă de la acest împărat, emisiune din 568/569, cf. POPESCU, IACOB, GEORGESCU 1996, p. 94, catalog 79.

³⁴ Nu credem că poziția brațelor, cu multiplele variante înregistrate în această perioadă, poate constitui un reper pentru o încadrare cronologică.

³⁵ OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 1980, p. 267 - 269.

³⁶ CHIRIAC, BOUNEGRU 1973-1975, p. 97 - 107.

realitate, conform informațiilor oferite cu multă amabilitate de colegul Costel Chiriac, în acel an periegeza a fost făcută de C. Chiriac și O. Bounegru la cetatea Noviodunum-Isaccea și, prin urmare, acele monede provin de la Isaccea. Edificatoare în acest sens ne apare situația monedelor din secolul al XII-lea: de la Troesmis cunoaștem o singură monedă în timp ce lotul de la Isaccea are trei piese (vezi Tabelul 5).

Acest lucru poate fi observat, cu destulă ușurință și din bibliografia autorului menționat care, pentru lotul de la Troesmis, poate să trimită la articolul publicat de Octavian Bounegru și Costel Chiriac în volumul IV din revista *Peuce*³⁷, în timp ce pentru lotul de la Isaccea menționează „Don. C. Chiriac și Oct. Bounegru, 1974”.

Deoarece și pentru alte loturi există unele incertitudini – monedele din colecția R. Diaconu au doar indicația Troesmis –, în tabelele întocmite piesele au fost prezentate separat (Tabelele 2, 5 și 6).

Pentru intervalul cuprins între momentul abandonării fortificațiilor la sfârșitul secolului al VI-lea și revenirea stăpânirii bizantine la Dunărea de Jos în timpul împăratului Ioan Tzimiskes (969 - 976), nu deținem nicio informație referitoare la vreo descoperire monetară.

În vecinătate, la Greci, în anul 1961, a fost descoperit un tezaur format din 49 de monede de aur: Vasile I (867 - 886) – 5 ex; Leon VI (886 - 912) – 1 ex; Roman I și Christophoros (921 - 927) – 2 ex; Constantin VII și Roman II (945 - 959) – 34 ex; Nichifor II (963 - 969) – 4 ex; Ioan Tzimiskes (969 - 976) – 1 ex; Vasile II (976 - 1025) – 2 ex.³⁸ Datarea ultimelor piese din tezaur la începutul domniei lui Vasile II, două *histamena* emise între 977 – 989, ne permite să presupunem că acest tezaur a fost îngropat la sfârșitul secolului al X-lea. Luptele dintre bizantini și bulgari, campania din anul 986 sau, mai puțin probabil, cea din anul 1001, s-ar putea constitui în posibile repere pentru ascunderea acestuia³⁹.

S-a presupus că „tezaurul de la Greci indică acumularea în cadrul unei familii aristocratice locale a unor sume succesive, fără îndoială, rezultatul unor plăți politice, care se înșiruie din anii '70 ai secolului al IX-lea, până în anii '20 ai secolului al XI-lea”⁴⁰. Dacă reamintim că tezaurul se încheie la sfârșitul secolului al X-lea, putem sublinia că această acumulare nu avea o valoare foarte ridicată pentru a putea fi rezultatul unor plăți politice de lungă durată. Este suficient să amintim că la jumătatea secolului al IX-lea, moment apropiat de începerea tezaurizării, plata anuală a unui soldat era de 12 *nomismata*, aceeași sumă fiind primită la începutul secolului al X-lea de un mardait, marinar aflat pe ultimul loc în ierarhia persoanelor care serveau în flota unei theme⁴¹. Nu putem face însă nicio legătură, cel puțin în acest moment, între ascunderea tezaurului la Greci și posibila existență a unei garnizoane bizantine în Cetatea de Vest.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ POENARU-BORDEA, OCHEȘEANU, POPEEA 2004, p. 130, cat. 996 – 1001, p. 131, cat. 1005, 1006, 1008, 1013, 1017 – 1024, 1026 – 1027, 1029, 1031, 1033 – 1034, p. 132, cat. 1036 – 1042, 1044, 1047 – 1056, p. 133, cat. 1068 – 1071, p. 134, cat. 1073, 1075 – 1076.

³⁹ MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 2001, p. 211 – 212 și bibliografia.

⁴⁰ OBERLÄNDER-TĂRNOVEANU 2001, p. 10.

⁴¹ ANTONIADIS-BIBICOU 1971, p. 224 – 225 și n. 36.

Revenind la Troesmis, putem aminti că episcopului Netzhammer îi datorăm menționarea primelor monede bizantine „cu chipul lui Hristos”⁴², găsite în apropiere de Troesmis⁴³.

Pentru stabilirea începuturilor locuirii de la Cetatea de Vest nu dispunem decât de o singură piesă despre care se știe că a fost descoperită aici: este un *folles* anonim din clasa A3, varianta 24, care conform propunerilor avansate de către D. M. Metcalf, a fost bătut între anii 1015/1020 – cca 1030, în timp ce V. Ivanisevič, propune un interval asemănător, respectiv 1010/1015 - 1020/1025. Dacă includem și celelalte cinci monede din clasa A2 – A3, descoperite la Troesmis, obținem un interval cronologic care coboară în ultimele decenii ale secolului al X-lea. Încadrările lui D. M. Metcalf – două piese din clasa A2 (976 – 1015/1020) și trei din clasa A3 (1015/1020 - 1030) – nu diferă prea mult de V. Ivanisevič – o piesă din emisiunea I (976 - 1001), alta din emisiunea II (1001 – 1010/1015) și patru din emisiunea III (1010/1015 – 1020/1025)(Tabelul 3).

Pe baza acestor monede, cu rezerva că numărul lor foarte mic nu poate fi relevant, nu credem că fortificațiile au fost refăcute în vremea împăratului Ioan Tzimiskes – deocamdată lipsesc *folles* din clasa A1, atribuiți acestui împărat. Deoarece monedele bătute la sfârșitul secolului al X-lea au circulat și la începutul secolului următor, putem presupune că locuirea a fost reluată după anul 1001, când armatele bizantine reușesc să recucerească Preslavul, Preslavul Mic și Pliska⁴⁴. Doar în acest nou context, favorabil bizantinilor, se putea pune problema refacerii unor fortificații de pe limesul dobrogean și instalării de noi garnizoane.

Coroborarea descoperirilor arheologice cu cele numismatice ne permite să apreciem că a existat o locuire *extra muros* la Cetatea de Vest, ea fiind atestată din primele decade ale veacului al XI-lea. Existența unei așezări înfloritoare – cu ocazia cercetărilor de teren efectuate în timpul campaniei din anul 1977, am constatat că fragmentele ceramice erau răspândite pe o suprafață mare de teren – sugerează-, implicit, importanța fortificației de la Cetatea de Vest, despre care, însă, nu avem niciun fel de indicii.

Lotul de monede din secolul XI – doar 27 *folles* anonimi și semnați și nici o monedă din aur sau argint – acoperă intervalul dintre domnia împăraților Roman III (1028 - 1034) și Alexios I Comnenul (1081 - 1118), cu o sincopă în vremea lui Nichifor al III – lea (1078 - 1081) (Tabelul 2). Urmează o lungă pauză, până la începutul secolului al XIII - lea, perioadă din care putem aminti doar un *aspron trachy de billon*, bătut la Constantinopol în timpul domniei lui Ioan II Comnenul (1118 - 1143) (Tabelul 1 și 5).

Configurația actuală a lotului de monede ar indica un moment de cumpănă în timpul domniei lui Constantin IX (1042 - 1055), când indicatorul monedă/ani de

⁴² În colecția numismatică a episcopului, care se păstrează în Elveția, se află mai multe monede din perioada medie-bizantină, care provin din Dobrogea, informații oferite de Cristina Alexandrescu de la Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan” din București, căreia îi mulțumesc și pe această cale.

⁴³ NETZHAMMER 1906, p. 21; cf. Repertoriul arheologic al Dobrogei, aflat în manuscris la Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan” din București, pe care am putut să-l consult prin amabilitatea colegei Roxana Dobrescu și căreia îi mulțumesc și pe această cale.

⁴⁴ TREADGOLD 2004, p. 530 – 531.

domnie scade de la 0,71 în timpul lui Mihail IV (1034 - 1041), la 0,23. O trecere în revistă a descoperirilor numismatice din câteva centre învecinate – Dinogetia-Garvăn, Isaccea-Vicina, Nufăru-Preslavița –, consemnează un impact generalizat datorat invaziei pecenegilor din 1046/1047, confirmat și de descoperirea unor locuințe incendiate⁴⁵.

Urmează o redresare accentuată – indicele monedă/ani de domnie crește la 0,50 în timpul lui Constantin X (1059 - 1067) și la 0,75 în timpul lui Roman IV (1067 - 1071). Asistăm la o cădere la 0,29 în timpul lui Mihail VII (1071 - 1078) (Tabelul 4), după care nu se mai poate vorbi de o circulație monetară până la începutul secolului al XIII-lea (Tabelele 1, 5, 6). Desigur, este destul de complicat – în absența documentației arheologice și pe baza lotului foarte subțire de monede-, să ne pronunțăm asupra perioadei, respectiv a evenimentului care a provocat încetarea locuirii. Prin raportare la izvoarele istorice am putea presupune că revolta orașelor paristriene, corelată cu o prezență activă a pecenegilor⁴⁶, ar fi putut provoca abandonarea așezării.

Cele două monede – de la Alexios I și Ioan II Comnenul – ar putea aparține unui nou nucleu de locuire care ar fi fost afectat de invazia migratorilor din anul 1122, după cum ne-o demonstrează realitățile consemnate în alte centre dobrogene – Păcuiul lui Soare, Beroe-Piatra Frecăței, Dinogetia-Garvăn, Isaccea-Vicina sau Nufăru-Preslavița⁴⁷.

Despre o reluare a circulației monetare se poate vorbi doar de la începutul secolului al XIII-lea, când înregistrăm un mare număr de *stamena* depreciată (Tabelul 6).

Cele mai vechi informații se referă la un lot de monede tăiate, descoperite întâmplător „pe amplasamentul vechii cetăți romane și apoi bizantine de la Troesmis”, care au intrat în colecția Cabinetului Numismatic de la Academia Română în luna decembrie a anului 1958⁴⁸. După cum se observă nu este precizată cetatea dar, prin prisma informațiilor actuale, putem presupune că provin de la Cetatea de Vest. Din acest lot a putut fi identificată, cu o oarecare probabilitate, doar o singură piesă emisă de Ioan Comnen Ducas la Thessalonice (seria I, tip D)⁴⁹.

Aceleași incertitudini caracterizează și lotul nostru de monede: din 81 de exemplare, nu mai puțin de 65 „beneficiază” de încadrări largi, reprezentând imitații latine cu modul mare, tip D-U. Dacă la aceasta adăugăm și faptul că toate piesele provin din colecții particulare și, prin urmare, nu au asigurate condiții sigure de localizare, considerăm inoportună o discuție în legătură cu această categorie de monede. Am putea aminti, pe baza descoperirilor actuale, că centrul de la Isaccea se detașează net, dar numărul pieselor publicate – 135 exemplare – reprezintă doar o infimă parte din cele câteva mii pe care le avem la dispoziție în vederea publicării. Descoperirile de la Troesmis, care acum sunt publicate în totalitate, par să fie ceva mai numeroase decât cele de la Nufăru, unde mai există

⁴⁵ MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 2001¹, p. 115 – 121.

⁴⁶ BARNEA, ȘTEFĂNESCU 1971, p. 136 – 138; MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 2001¹, p. 132 – 135.

⁴⁷ MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 2001¹, p. 191 – 194; 2009, p. 627 – 628.

⁴⁸ ILIESCU 1976, p. 192, inv. 1421/31 decembrie 1958.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 194, a folosit catalogul lui Hendy apărut în anul 1969.

câteva zeci de piese rezultate în timpul ultimelor campanii arheologice. Prin aceasta am dorit să atragem atenția asupra faptului că monedele centralizate nu reflectă realitățile existente la Isaccea și Nufăru (Tabelul 7).

S-a presupus, în absența unor cercetări arheologice care să ne ofere unele repere, că așezarea și-a încheiat existența în timpul vreunei incursiuni mongole din secolul al XIII-lea⁵⁰. Prezența în număr destul de mare a monedelor „tăiate total”, despre care se presupune că sunt „caracteristice mediului circulatoriu din zona balcano-dunărean din perioada 1241 - 1261”⁵¹, a permis emiterea ipotezei că încetarea circulației monetare s-ar fi putut petrece în intervalul 1254 – 1258, ca o consecință a unuia dintre raidurile întreprinse de tătari, contra Ungariei, în 1254 sau 1260/1261 și care ar fi putut afecta Dobrogea de nord sau Bulgaria de nord-est⁵². Din conținutul corespondenței lui Bela IV cu papa dar și pe baza altor documente, unii istorici au dedus că invaziile mongole în Ungaria s-au mai produs și în 1247, 1254, 1261 și 1263. O reanalizare a izvoarelor ne arată că aceste „invazii” se referă de fapt la distrugerile mai vechi provocate de campania lui Batu din 1241/1242⁵³. Despre invazia din 1260, cel mai târziu din 1261, se presupune că hoardele mongole „au fost oprite, *după toate aparențele* (sublinierea ne aparține), într-o zonă de frontieră și au fost înfrânte”. La baza acestei supoziții stă o informație dintr-o cronică engleză din care aflăm că papa, în anul 1261, a amânat conciliul convocat la Roma, când a aflat că o invazie tătară era *iminentă* (sublinierea ne aparține) „împotriva creștinilor”⁵⁴. Dar în alte cronici se specifică că de-abia în anul 1285 tătarii năvălesc pentru „a doua oară” în regatul ungar⁵⁵.

Deocamdată, încetarea locuirii la Cetatea de Vest poate fi pusă în legătură cu evenimentele din 1242 – 1243, care s-au derulat după cucerirea Ungariei⁵⁶. La 11 decembrie moare Ogodai și Batu era chemat să ia parte la alegerea noului han. În primăvara anului 1242, oștile mongole au părăsit pozițiile avansate din Ungaria, retrăgându-se prin Transilvania și Cumania. O parte dintre tătari au coborât pe cursul Dunării, pe malul drept, pentru ca în iarna anului 1242 – 1243, să poată trece Dunărea – probabil înghețată –, prin nordul Dunării, pe la Isaccea⁵⁷. Se presupune că în dreptul vadului de la Isaccea s-au întâlnit armatele conduse de către cei doi hani, Batu și Kadan, ceea ce ar explica distrugerile constatate în așezările dobrogene de pe malul Dunării⁵⁸.

O trecere în revistă, din aval spre amonte, ne arată că pe seama acestui eveniment au fost puse două tezaure descoperite la Silistra, într-un strat masiv de arsură⁵⁹; reinterpretarea rezultatelor cercetărilor de la Păcuiul lui Soare a făcut-o pe Silvia Baraschi să considere că și această așezare a fost afectată cu această ocazie⁶⁰.

⁵⁰ OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 1980, p. 254.

⁵¹ OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 1997, p. 98 - 99, n. 14.

⁵² *Ibidem*, p. 99.

⁵³ SPINEI 1982, p. 169.

⁵⁴ PAPACOSTEA 1993, p. 118 și n. 106.

⁵⁵ SPINEI 1982, p. 169.

⁵⁶ Pentru trecerea tătarilor prin ținuturile românești vezi DECEI 1978, p. 193 – 208.

⁵⁷ ABLAY 1997, p. 88.

⁵⁸ ATANASOV, PAVLOV 1995, p. 237.

⁵⁹ OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 1980, p. 98 și n. 11.

⁶⁰ BARASCHI 1987, p. 125 – 126.

Cercetările arheologice de la Isaccea au pus în evidență situații arheologice și acumulări de monede care ilustrează impactul asupra acestei importante așezări.

În cursul cercetărilor arheologice din cetate (campaniile 1997 - 2000) s-a putut constata că ultimul nivel de locuire, datat larg în secolele XIII – XV, are la bază un strat de cenușă și pigmenți de mortar ce căpăcuiește o dărâmătură masivă (de 0,7 – 1,2 m), rezultată în urma distrugerilor provocate de atacul tătarilor din 1242 – 1243⁶¹. În campania arheologică din anul 1999 a fost dezvelită și o locuință incendiată în 1242 – 1243, date sugerate de inventarul ceramic și numismatic⁶².

Din același areal al așezării de la Isaccea-Vicina (?), mai putem aminti câteva acumulări de *stamena* devalorizate din secolul al XIII - lea. În timpul campaniei arheologice din anul 2003, în secțiunea 3, au mai fost descoperite, în gropi menajere, un număr de 6 acumulări de *stamena* devalorizate din secolul al XIII - lea, piese întregi, tăiate total și parțial (cea mai mare dintre ele număra 1173 de monede)⁶³. La tezaurele din secolul al XIII - lea mai putem adăuga o acumulare formată din 20 de piese, descoperită întâmplător în anul 2000, care se află la Muzeul de Istorie Națională și Arheologie din Constanța⁶⁴.

Dintre descoperirile mai vechi sunt menționate trei tezaure, tot inedite care, pe baza unei rapide treceri în evidență – *stamena* devalorizate și piese tăiate –, s-a presupus că ar fi fost ascunse în aceste momente grele⁶⁵.

La Nufăru s-a considerat că „lipsesc monedele emise sigur după anul 1241, după cum sunt de asemenea absente monedele tăiate total, de asemenea caracteristice mediului circulatoriu din zona balcano-dunăreană din perioada 1241 - 1261”⁶⁶. Descoperirea și publicarea unor monede „tăiate total”⁶⁷ redeschide discuția, având în vedere că descoperirile arheologice de la Nufăru sugerează că și această așezare cu caracter urban s-a aflat în calea invaziei tătarilor⁶⁸. Deși cercetarea arheologică are un pronunțat caracter de salvare, desfășurându-se pe suprafețe foarte mici s-a putut observa, în timpul săpăturilor din anul 2005, de pe proprietatea Popa, că zidul estic al cetății bizantine a suferit o demantelare în cursul secolului al XIII - lea⁶⁹.

În stadiul actual al cunoștiințelor noastre nu ne rămâne decât să constatăm că marea invazie din 1242-1243 a afectat și zona Dobrogei, de la Silistra până la Nufăru. În absența oricăror informații ferme referitoare la alte atacuri ulterioare ale mongolilor, preferăm să acredităm ideea că încetarea locuirii de la Cetatea de Vest s-a datorat atacurilor din 1242 -1243.

Marea invazie mongolă a avut drept principală consecință constituirea unui

⁶¹ MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 2001², p. 109 – 110: anii 1241 - 1242.

⁶² MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 2000, p. 47 – 48: anii 1241 - 1242.

⁶³ MĂNUCU-ADAMEȘTEANU, STĂNICĂ 2004, p. 148. Toate descoperirile din această campanie se păstrează în colecțiile Institutului de cercetări eco-muzeale din Tulcea.

⁶⁴ OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU, CUSTUREA 2003 - 2005, p. 184 - 187.

⁶⁵ IORDANOV 1984, p. 170, tezaurele VII – VIII, descoperite în anul 1963; BARNEA, BARNEA 1984, p. 104: un tezaur format din 88 de piese de billon, descoperit în anul 1973; OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 1997, p. 98 și n. 12.

⁶⁶ *Ibidem* și n. 14.

⁶⁷ MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 2000 - 2001, p. 672, 677.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 661 și catalog 210 - 216.

⁶⁹ DAMIAN *et alii* 2006, p. 238 – 239.

nou stat de tip nomad în răsăritul Europei, cu sediul pe Volga, Hoarda de Aur. Aria de dominație, spre apus, se întindea până spre gurile Dunării însă, cel puțin două decenii după această dată, tătarii nu au instalat unități militare la Dunărea de Jos⁷⁰.

NUMELE AȘEZĂRII

În legătură cu luptele din anul 1059, dintre împăratul bizantin Isaac I și pecenegi, s-a presupus că unul dintre conducătorii acestora s-ar fi refugiat la Troesmis, propunere la care s-a renunțat ulterior⁷¹. Deocamdată, deși a trecut o lungă perioadă de timp de la publicarea acestui studiu, nu dispunem de niciun fel de informații care să ne permită să presupunem că aceste evenimente s-au desfășurat în nordul Dobrogei⁷², respectiv la Troesmis.

Dacă optăm pentru sugestia cu localizarea în nordul Dobrogei, propunerile pot fi mai numeroase – Beroe, Măcin, Tulcea – centre situate pe o înălțime, cu zonă de mlaștini în vecinătate. Deoarece Mihail Attaleiates precizează că împăratul după ce a cucerit locul de refugiu, „a lăsat aici o strajă, punând în fruntea ei un strateg”⁷³, pentru această propunere de localizare trebuie să avem certitudinea că exista o fortificație care era funcțională în această perioadă. Dintre acestea doar la Tulcea a fost surprinsă o incintă din secolul al XI-lea dar așezarea își încetase existența în urma invaziei migratorilor din 1046/1047. La Beroe, Troesmis, Măcin există monede din această perioadă dar nu dispunem de niciun indiciu care să probeze existența unor fortificații.

Judecând după trecutul, importanța poziției, intensitatea aparentă a locuirii, s-a presupus existența unui centru episcopal la Troesmis (Cetatea de Vest)⁷⁴, așezare despre care s-a presupus că a atins faza de târg⁷⁵.

Un izvor controversat din secolul al XII – lea, harta întocmită de geograful arab Idrisi, la curtea regelui normand al Siciliei, pe la 1154, a stat la baza unei alte propuneri.

Plecând de la aceleași informații sumare oferite de cercetările de suprafață s-a propus ca Ghorlou, „localitate frumoasă, cu caracter urban, vizitată de către negustori, care aduc aici diferite mărfuri și unde mărfurile circulă mereu”, aflată la o distanță de jumătate de zi de Linocastro⁷⁶, să fie localizată la Troesmis. Deși încă necercetată prin săpături arheologice sistematice, această așezare pare să fi jucat un rol important în secolele X – XII, datorită așezării sale la extremitatea de vest a celui mai scurt drum comercial care unea golful Babadagului cu Dunărea din fața Brăilei de astăzi ⁷⁷.

În acest itinerariu care pare că urmează cursul Dunării pâna la vărsarea în

⁷⁰ PAPACOSTEA 1993, p. 98 - 99.

⁷¹ NĂSTUREL 1966, p. 386, propunere la care a renunțat ulterior cf. DIACONU 1970, p. 77, n. 226.

⁷² Pentru desfășurarea evenimentelor și diversele propuneri vezi *FHDR*, III, p. 59, 69; TANAȘOCA 1982, p. 35 – 41; IORGA 1993, p. 22 și n. 3; MALAMUT 1995, p. 128 – 129; SPINEI 1996, p. 78.

⁷³ *FHDR*, III, p. 69.

⁷⁴ BARNEA, ȘTEFĂNESCU 1971, p. 181.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 325.

⁷⁶ BRĂTESCU 1920, p. 29 îl identifică cu Hârșova.

⁷⁷ BARNEA, ȘTEFĂNESCU 1971, p. 165.

mare, apar Ghorlu, Basca sau Bastres, Akli, Stlifanos. Ultima localitate ar putea corespunde cu Salsovia⁷⁸, dar Akli, cu o industrie activă în prelucrarea fierului, nu poate fi Kilia, ci mai degrabă o localitate în partea meridională a Munților Balcani și, prin urmare nu poate fi viabilă nici identificarea cu Salsovia⁷⁹.

Având în vedere că Akli nu poate fi localizată la gurile Dunării ci pe teritoriul actual al Bulgariei⁸⁰ în mod indirect, spre aceeași zonă trebuie căutată și localizarea lui Ghorlu.

În altă ordine de idei, prezența unei singure monede din secolul al XII-lea – un *aspron trachy de billon* de la Ioan II Comnenul (1118 - 1143) – nu poate susține o viață economică activă „unde mărfurile circulă mereu”.

Prin urmare, deocamdată, nu putem susține niciuna dintre ipotezele prezentate. Având în vedere dezvoltarea pe care a cunoscut-o această așezare în cursul secolului al XI - lea dar și în prima jumătate a secolului al XIII - lea, nu excludem posibilitatea ca descoperirea unui sigiliu să ne facă cunoscut numele purtat de această fortificație în secolele XI – XIII.

⁷⁸ LELEWE, *Géographie du Moyen Age, tom III – IV*; BRESLAU 1852, p. 126 cf. BARNEA, ȘTEFĂNESCU 1971, p. 166 și n. 340.

⁷⁹ GRĂMADĂ 1930, p. 215.

⁸⁰ NEDKOV 1960, p. 85 și n. 277.

TABELUL 1

TROESMIS

MONEDE DIN SECOLELE X - XIII (969 – 1203)

DESCOPERIRI IZOLATE

ÎMPĂRAȚI	AV	AR – BILL	AE	TOTAL
Ioan Tzimiskes (969-976)				
Vasile II-Constantin VIII (976-1028)			6	6
Roman III (1028-1034)			6	6
Mihail IV (1034-1041)			8	8
Constantin IX (1042-1055)			3	3
Constantin X (1059-1067)			4	4
Roman IV (1067-1071)			3	3
Mihail VII (1071-1078)			2	2
Nichifor III (1078-1081)				
Alexios I (1081-1092)			1	1
TOTAL 969 – 1092			33	33
Alexios I (1092-1118)				
Ioan II (1118-1143)		1		1
Manuel I 1143-1180				
Andronic I (1183-1185)				
Isaac II (1185-1195)				
Alexios III (1195-1203)				
TOTAL 1092 – 1203		1		1
TOTAL GENERAL 969 – 1203		1	33	34

Nu am inclus aici monedele din lotul „Isaccea”

TABELUL 2

TROESMIS

FOLLES ANONIMI ȘI SEMNAȚI DIN SECOLELE X - XI (969 - 1092)

I. DESCOPERIRI IZOLATE

ÎMPĂRAȚI	Tip	Cetatea de Vest	Cetatea de Est	Troesmis	Lot R. Diaconu	Lot Isaccea	Total
Ioan Tzimiskes 969-976	A1 969-976						
Vasile II- Constantin VIII 976-1028	A2 - A3 976-1028	1	1	2	2	2	8
Roman III 1028-1034	B 1028-1034	2		1	3	2	8
Mihail IV 1034-1041	C 1034-1041	4	2	2		1	9
Constantin IX 1042-1055	D 1042-1055			2	1		3
Constantin X 1059-1067	E 1059- 1062/3						
	F 1062/3- 1067						
	Tip 1 1059- 1062/3	3		1			4
	Tip 2 1062/3- 1067						
Roman IV 1067-1071	Semnate 1067-1071	1				2	3
	G 1067-1071			1	1		2
Mihail VII 1071-1078	Semnate 1071-1078	1		1			2
	H 1071-1078						

Nichifor III 1078-1081	Semnate 1078-1081						
	I 1078-1081						
Alexios I 1081-1118	J 1081-1087				1		1
	K 1087-1092						
Total		12	3	10	8	7	40

TABELUL 3

**FOLLES ANONIMI DIN CLASA A2 – A3 (976 - 1028). DESCOPERIRI
IZOLATE.**

D.M. Metcalf	Beroe	Troesmis	Măcin	Aegyssus/ Tulcea	Mahmudia
Metropolitane				1	1
Grecia Centrală	1	1	1	2 3	3
Total A 2 976-1015/1020	3	2	1	2 4	4
Total A 3 1015/1020-1030	3	4	3	4 1	3
Total A 2 + A 3	6	6	4	6 5	7

V. Ivanisevic	Beroe	Troesmis	Măcin	Aegyssus/ Tulcea	Mahmudia
Emisiunea I (976-1001)	1	1	1	2 2	3
II (1001- 1010/1015)	2	1	1	2	2
III (1010/15- 1020/25)	2	4	3	2 1	3
IV (1025-1028)	2			2 1	
Total	7	6	5	6 6	8

TABELUL 4

Împărați		Beroe		Troesmis		Măcin		Tulcea		Mahmudia	
	Ani	Total	Monede/ani de domnie	Total	Monede/ani de domnie	Total	Monede/ani de domnie	Total	Monede/ani de domnie	Total	Monede/ani de domnie
Ioan Tzimiskes 969-976	7	1	0,14								
Vasile II – Constantin VIII 976-1028	52	12	0,23	6	0,12	5	0,10	18	0,35	11	0,21
Roman III 1028-1034	6	1	0,17	6	1	2	0,33	12	2,00	6	1
Mihail IV 1034-1041	7	5	1,40	8	0,71	6	0,86	11	1,57	9	1,29
Constantin IX 1042-1055	13	5	0,38	3	0,23	6	0,46	8	0,62	6	0,46
Constantin X 1059-1067	8	3	0,38	4	0,50	1	0,13	3	0,38	4	0,50
Roman IV 1067-1071	4	1	0,25	3	0,75	2	0,50	2	0,50	3	0,75
Mihail VII 1071-1078	7			2	0,29	1	0,14				
Nichifor III 1078-1081	3					2	0,67				
Alexios I 1081-1092	11	1	0,09	1	0,09			3	0,27		

TABELUL 5

TROESMIS

STAMENA ȘI TETARTERA DIN SECOLELE XI - XIII (1092 - 1203)

I. DESCOPERIRI IZOLATE

ÎMPĂRAȚI	Troesmis		Lot D. Marian		Lot Isaccea		Total	
	Stamena	Tetartera	Stamena	Tetartera	Stamena	Tetartera	Stamena	Tetartera
Alexios I 1092-1118					1		1	
Ioan II 1118-1143			1		1		2	
Manuel I 1143-1180					1		1	
Andronic I 1183-1185								
Isaac II 1185-1195								
Alexios III 1195-1203								
TOTAL			1		3		4	

TABELUL 6

**TROESMIS. STAMENA DEVALORIZATE DIN SECOLUL AL XIII-LEA.
DESCOPERIRI IZOLATE**

Tip	Troesmis				Troesmis – Lot Isaccea				Total Troesmis			
	Constantinopol Imitații latine		Thessalonica	Imit.bulg.	Constantinopol Imitații latine		Thessalonica	Imit.bulg.	Constantinopol Imitații latine		Thessalonica	Imit.bulg.
	Modul mare	Modul mic			Modul mare	Modul mic			Modul mare	Modul Mic		
A		6				5		1		11		1
B												
C												
D	2				1		1		3		1	
E												
F		1				1				2		
G		1				1				2		
H												
I												
J												
K												
L												
M												
N	1				3				4			
O					1				1			
P					1				1			
Q												
R	1								1			
S												
T	1								1			
D-U	68											
Total	73	8			6	7	1	1	79	15	1	1

TABELUL 7

STAMENA DEVALORIZATE DIN SECOLUL AL XIII-LEA.

DESCOPERIRI IZOLATE DIN PRINCIPALELE CENTRE DIN NORDUL DOBROGEI

La Troesmis nu a fost inclus „grupul Isaccea”

Tip	Troesmis				Isaccea				Nufăru			
	Constantinopol Imitații latine		Thessalonica	Imit. bulg.	Constantinopol Imitații latine		Thessalonica	Imit. bulg.	Constantinopol Imitații latine		Thessalonica	Imit. bulg.
	Modul mare	Modul mic			Modul mare	Modul mic			Modul mare	Modul mic		
A		6			1	94	1	1		20		
B						7						1
C						2						1
D	2				1				1			
E												
F		1										
G		1				8						
H												
I												
J												
K												
L												
M												
N	1				4							
O					1							
P					5				1			
Q												
R	1				1							
S												
T	1											
D-U	68				9				7			
Total	73	8			22	111	1	1	9	20		2

BIBLIOGRAFIE

ABLAY 1997 - Mehmet Ablay, *Din istoria tătarilor de la Ginghis Han la Gorbaciiov*, București.

ANTONIADIS-BIBICOU 1972 - Hélène Antoniadis-Bibicou, *Démographie, salaires et prix à Byzance au XIe siècle*, Annales.ESC 27 (1972), 1, p. 215 – 245.

ATANASOV, PAVLOV 1995 - Georgi Atanasov, Plamen Pavlov, *Sur l'itinéraire de l'armée tatară à travers la Bulgarie de Nord (Mésie et Dobroudja) en 1242 (Selon les données des sources numismatiques, archéologiques et narrative)*, Dobroudja 12 (1995), p. 233 – 241.

BARASCHI 1987 - Silvia Baraschi, *Câteva accente la istoria așezării de la Păcuiul lui Soare*, CCDJ 3 – 4 (1987), p. 123 – 132.

BARNEA 1954 - Ion Barnea, *Amforele feudale de la Dinogetia*, SCIV 5 (1954), 3 – 4, p. 513 – 527.

BARNEA, ȘTEFANESCU 1971 - Ion Barnea, Ștefan Ștefănescu, *Din istoria Dobrogei, III, Bizantini, români și bulgari la Dunărea de Jos*, București.

BARNEA, BARNEA 1984 - Ion Barnea, Al. Barnea, *Săpăturile de salvare de la Noviodunum*, Peuce 9 (1984), p. 97 – 105

BAUMANN 1980 - V. H. Baumann, *Observații topo – stratigrafice asupra locuirii de la Troesmis (Casetele 1 - 40)*, Peuce 8 (1980), p. 159 – 196.

BOGDAN-CĂTĂNICIU 1984 - Ioana Bogdan-Cătănicu, *Considerații privind zona arheologică Troesmis*, RMM-MIA 15 (1984), 2, p. 45 – 49.

BRĂTESCU 1920 - C. Brătescu, *Dobrogea în sec XII: Bergean, Paristrion (Pagini de geografie medievală)*, AnDob. 1 (1920), 1, p. 3 – 38.

CHIRIAC, BOUNEGRU 1973 - 1975 - Costel Chiriac, Octavian Bounegru, *Noi descoperiri numismatice și arheologice la Troesmis*, Peuce 4 (1973), p. 97 – 107.

COMȘA 1960 - Maria Comșa, *Câteva date arheologice în legătură cu stăpânirea bulgară în nordul Dunării în secolele IX – X, în Omagiu lui Constantin Daicoviciu cu prilejul împlinirii a 60 de ani*, București, p. 69 – 81.

DAMIAN et alii 2006 - Oana Damian, Mala Stavrescu Bedivan, Mihai Vasile, Anca Bănăseanu, Andra Samson, Gabriel Vasile, Aurel Stănică, Lucian Mândroi, Ioana Barbu, Vasile Ioniță, Gelu Țiculeanu, 124. *Nufăru, com. Nufăru, jud. Tulcea. Punct: Trecere bac, proprietățile S. C. Soliana S. R. L., Popa, Ducica, Hanganu, Paraschiv, DJCCPCN Tulcea, Bârsan, CCA. Campania 2005*, p. 237 – 240.

DECEI 1978 - Aurel Decei, *Invazia tătarilor din 1241/1242 în ținuturile noastre după Djami'ot-Tevārīkh a lui Fāzıl ol-lāh Rāsīd od-Dīn, în Relații româno – orientale. Culegere de studii*, București, p. 193 – 208.

DIACONU 1956 - Petre Diaconu, *Cu privire la problema căldărilor de lut în epoca feudală – timpurie (sec. X - XIII)*, SCIV 7 (1956), 3 – 4, p. 421 – 440.

DIACONU 1970 - Petre Diaconu, *Les Petchénègues au Bas-Danube*, București.

DORUȚIU-BOILĂ 1980 - *Inscripțiile antice din Dacia și Scythia Minor, Colecție îngrijită de D. M. Pippidi și I. I. Russu, Seria a doua, Inscripțiile din Scythia Minor, volumul V, Capidava – Troesmis – Noviodunum, Adunate, traduse, însoțite de comentarii și indici de Emilia Doruțiu-Boilă*, București.

GRĂMADĂ 1930 - N. Grămadă, *La Scizia Minore nelle carte nautiche del Medio evo*, ED 4 (1930), p. 212 – 256.

ILIESCU 1976 - Octavian Iliescu, *Sur les monnaies byzantines coupées découvertes en Roumanie, în Actes du XIVe Congrès International d'Études Byzantines*, Bucarest, p. 191 – 196.

IORDANOV 1984 - Ivan Iordanov, *Moneti i monetno obrăšenie v srednovekovna Bălgaria. 1081 – 1261*, Sofia.

IORGA 1993 - Nicolae Iorga, *Istoria românilor, III, Ctitorii (Volum îngrijit de Victor Spinei)*, București.

IVANISEVIČ 1989 - Vujadin Ivanisevič, *Interpretation and dating of the folles of Basil II and Constantin VIII - The Class A 2*, ZRVI 27-28 (1989), p. 19-42.

LAMBRINO 1939 - Scarlat Lambrino, *Săpăturile arheologice din ținutul Dunărea de Jos*, RIR 9 (1939), p. 499 - 502.

LAMBRINO 1940 - Scarlat Lambrino, *Săpăturile arheologice din ultimii 10 ani*, RFR, anul VII, nr 6 (1940), p. 714 - 722.

MALAMUT 1995 - Elisabeth Malamut, *L'image byzantine des péchénegues*, BZ., 88 (1995), 1, p. 105-147.

MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 1980 - Gheorghe Mănucu - Adameșteanu, *Urme de locuire din perioada feudal - timpurie la Troesmis*, Peuce 8 (1980), p. 230 - 247.

MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 2000 - Gheorghe Mănucu-Adameșteanu, 72. *Isaccea*, jud. Tulcea [Noviodunum]. *Punct : Cetate*, CCA. Campania 1999, p. 47 - 48.

MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 2000 - 2001 - Gheorghe Mănucu-Adameșteanu, *Cronica descoperirilor monetare din nordul Dobrogei (VII)*, Pontica 33-34 (2000-2001), p. 659 - 678.

MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 2001₁ - Gheorghe Mănucu-Adameșteanu, *Istoria Dobrogei în perioada 969 - 1204. Contribuții arheologice și numismatice*, București.

MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 2001₂ - Gheorghe Mănucu-Adameșteanu, 94. *Isaccea*, jud. Tulcea [Noviodunum]. *Punct : Cetate*, CCA. Campania 2000, p. 109 - 110.

MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 2009 - Gheorghe Mănucu-Adameșteanu, *Monede bizantine din secolele X - XII, descoperite la Isaccea - Vicina, în campania arheologică din anul 2003*, Pontica 42 (2009), p. 621 - 652

MĂNUCU-ADAMEȘTEANU, STĂNICĂ 2004 - Gheorghe Mănucu-Adameșteanu, Aurel Stănică, 91. *Isaccea*, jud. Tulcea [Noviodunum]. *Punct : Cetate*. Sector Extramuros - Secțiunea 3, CCA. Campania 2003, p. 148.

METCALF 1970 - D. M. Metcalf, *Interpretation of the Byzantine „Rex Regnatum” folles of Class „A” c. 970 - 1030*, NC 10 (1970), p. 199 - 219.

METCALF 1979 - D. M. Metcalf, *Coinage in South-Eastern Europe, 820-1396*, Second edition, London.

MORE 1883 - Désiré More, *Săpăturile de la Troesmis*, text tradus și prezentat de Grigore Tocilescu, RIAF, anul I, volumul I, p. 240 - 245.

NĂSTUREL 1966 - Petre Ș. Năsturel, *Note sur la géographie historique de la Dobroudja chez Constantin Porphyrogénète*, în *Polycronion. Festschrift Franz Dölger zum 75 Geburtstag*, Heidelberg.

NEDKOV 1960 - Boris Nedkov, *La Bulgarie et les terres avoisinantes au XIIe siècle selon la „Géographie” d’Al - Idrissi (în bulgară)*, Sofia.

NETZITAMMER 1906 - *Die Christlichen Altertümer der Dobrudscha. Eine archäologische Studie*, București, p. 21.

OBERLÄNDER - TÂRNOVEANU 1980 - Ernest Oberländer - Târnoveanu, *Monede antice și bizantine descoperite la Troesmis*, Peuce 8 (1980), p. 248 - 280.

OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 1997 - Ernest Oberländer-Târnoveanu, *Începuturile prezenței tătarilor în zona gurilor Dunării în lumina documentelor numismatice, în Originea tătarilor. Locul lor în România și în lumea turcă*, București, p. 93 - 128.

OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 2001 - Ernest Oberländer-Târnoveanu, *Aurul monetizat în spațiul românesc - două milenii și jumătate de istorie, în Monede de aur din colecții românești*, I, Colecții din Muntenia, cIMec, p. 7 - 28.

OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU, CUSTUREA 2003-2005 - E. Oberländer-Târnoveanu, G. Custurea, *Deux trésors des XIIe-XIIIe siècles trouvés au nord de la Dobroudja*, CN 9-11 (2003-2005), p. 183-187.

PAPACOSTEA 1993 - Șerban Papacostea, *Românii în secolul al XIII-lea. Între cruciată și Imperiul mongol*, București.

POENARU-BORDEA, OCHEȘEANU, POPEEA 2004 - Gheorghe Poenaru-Bordea,

Radu Ocheșeanu, Alexandru Popeea, *Monnaies byzantines du Musée de Constanța (Roumanie)*, Collection Moneta, 42, Wetteren.

POPESCU, IACOB, GEORGESCU 1996 – A. Popescu, M. Iacob, I. Georgescu, *Monede grecești, romane și bizantine timpurii din colecția Ioan Georgescu*, Tulcea, CN 7 (1996), p. 91-96.

SIMION 1980 - Simion Gavrilă, *Săpăturile de salvare de la Troesmis – 1977. Raport preliminar*, Peuce 8 (1980), p. 153 – 158.

SPINEI 1982 - Victor Spinei, *Moldova în secolele XI – XIV*, București.

SPINEI 1996 - Victor Spinei, *Ultimele valuri migratoare la nordul Mării Negre și al Dunării de Jos*, Iași.

SUCEVEANU, BARNEA 1991 - Al. Suceveanu, Al. Barnea, *La Dobroudja romaine*, București.

ȘTEFAN 1971 - Al. S. Ștefan, *Troesmis, considerații topografice*, BMI 40 (1971), 4, p. 43 – 52.

TANAȘOCA 1982 - N. Ș. Tanașoca, *Mihail Psellos*, în *FHDR*, IV, p. 32 – 43.

TOCILESCU 1883a - Gregoriu G. Tocilescu, *Monumente epigrafice și sculpturale din Dobrogea*, RIAF, anul I, volumul I, p. 97 – 132.

TOCILESCU 1883b - Gregoriu G. Tocilescu, *Monumente epigrafice și sculpturale din Dobrogea*. Iglița (I), RIAF, anul I, volumul II, p. 248 – 282.

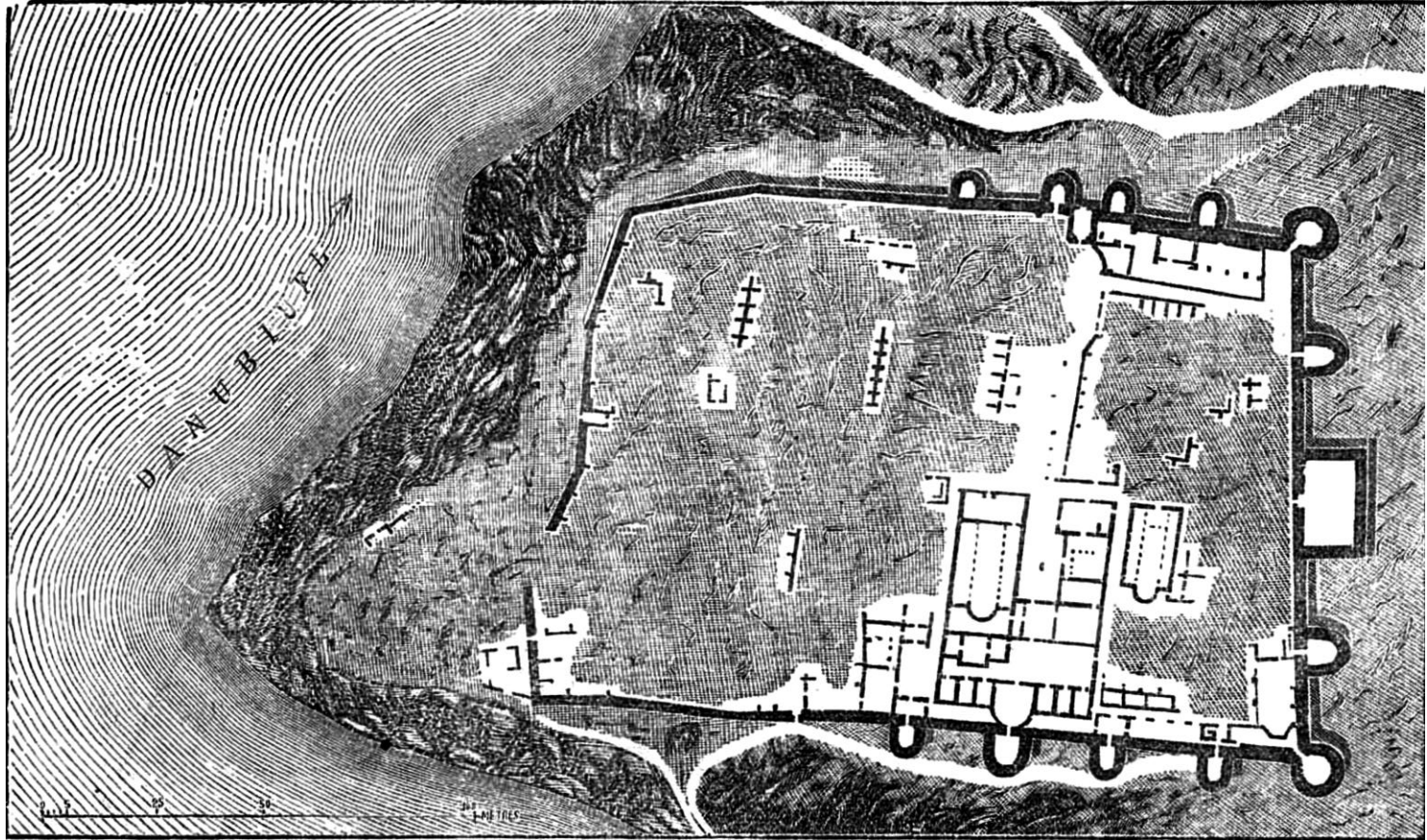
TREADGOLD 2004 - Warren Treadgold, *O istorie a statului și a societății bizantine*, volumul I (284 - 1025), Institutul European.

VASILIU 1980 - Ioan Vasiliu, *Observații cu privire la mormintele de înhumare de la Troesmis*, Peuce 8 (1980), p. 218 – 229.

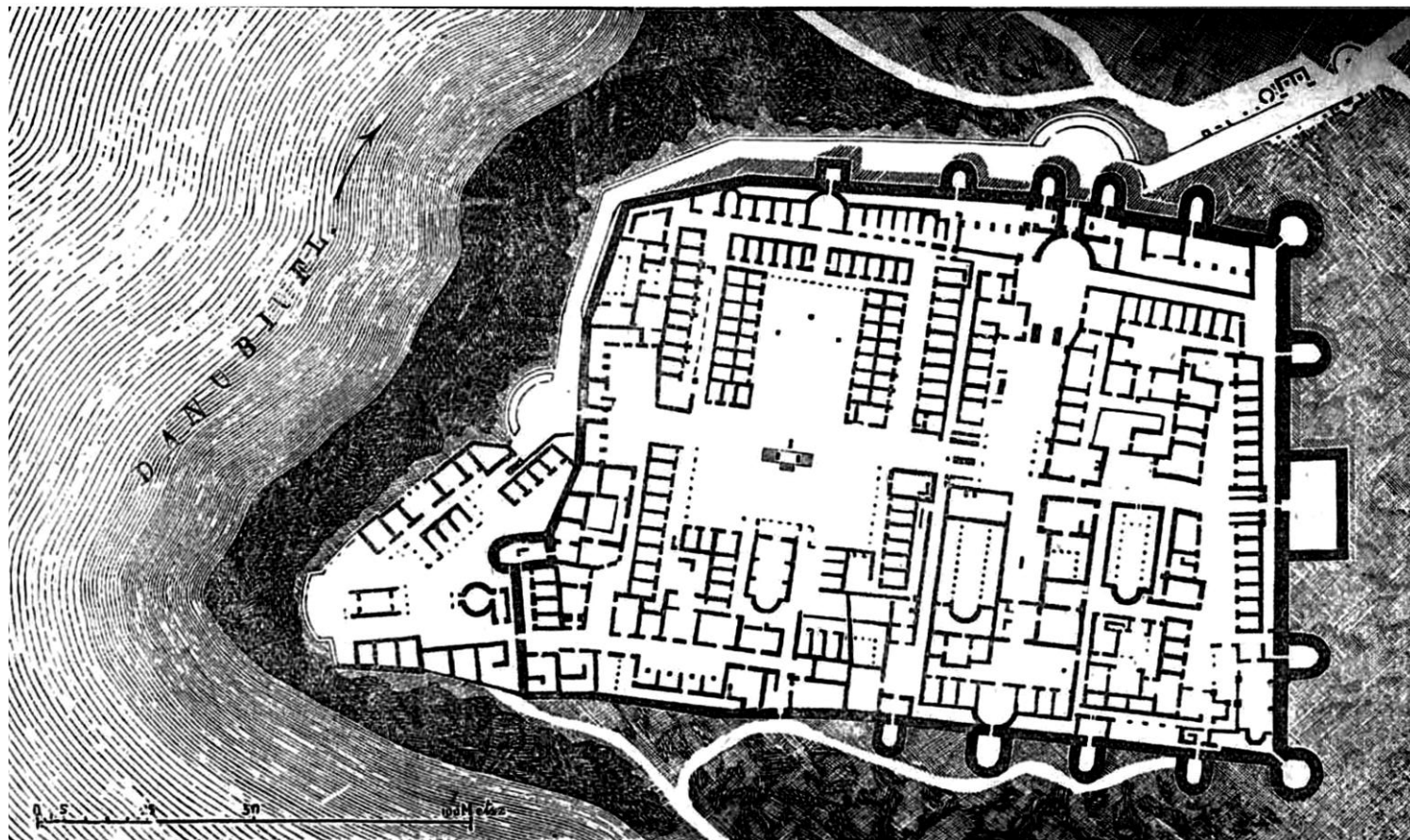
VULPE 1953 - Radu Vulpe, *Canabenses și Troesmensenses. Două inscripții inedite din Troesmis*, SCIV 4 (1953), 3 – 4, p. 557 – 582.

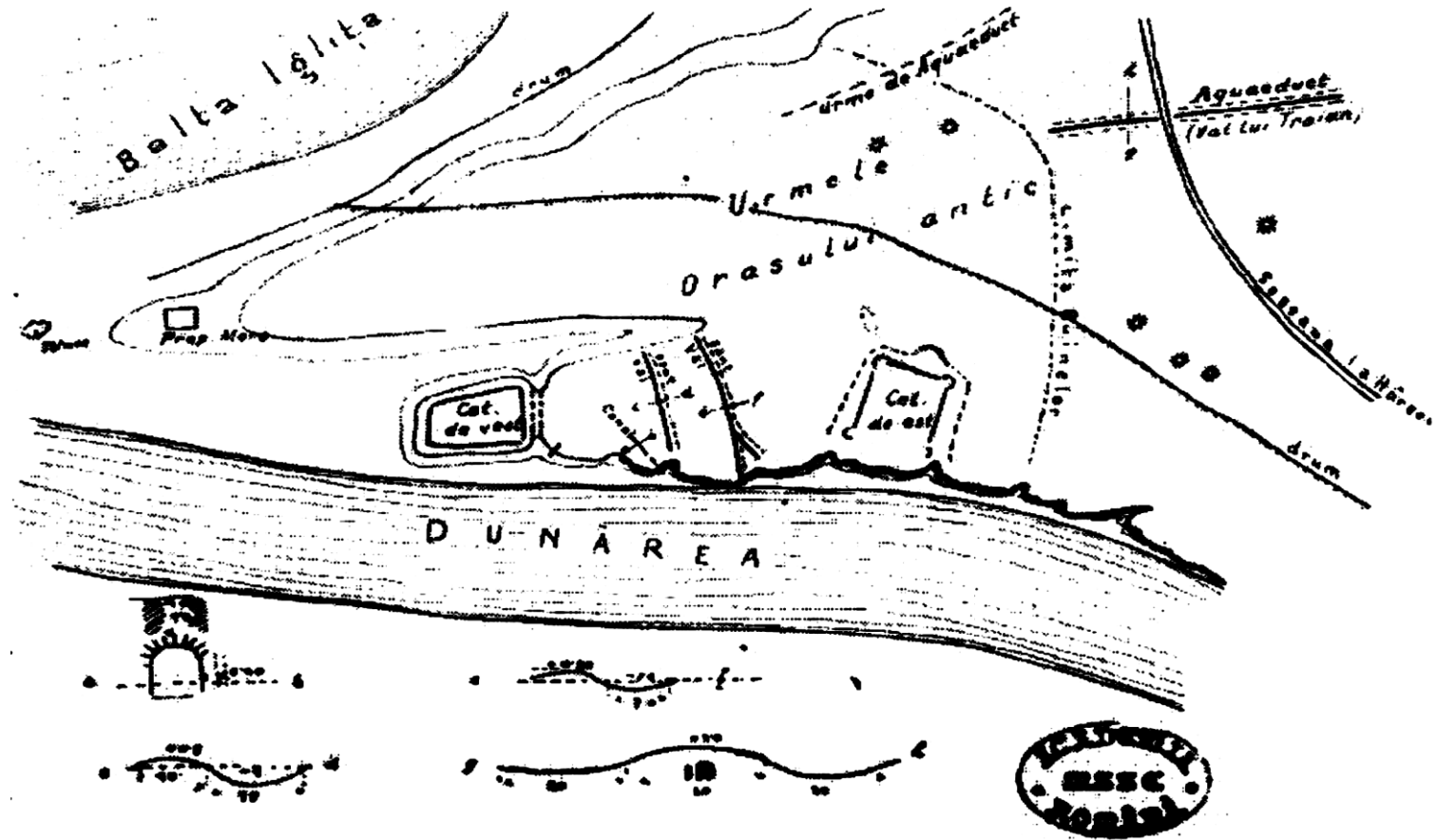
Planșa I - Zona arheologică Troesmis - Turcoaia (vedere din satelit).

Planșa III - Planul Cetății de Est după Revue Archéologique 7 (1868), pl. IX cf. Gr. Tocilescu, 1883, p. 104.

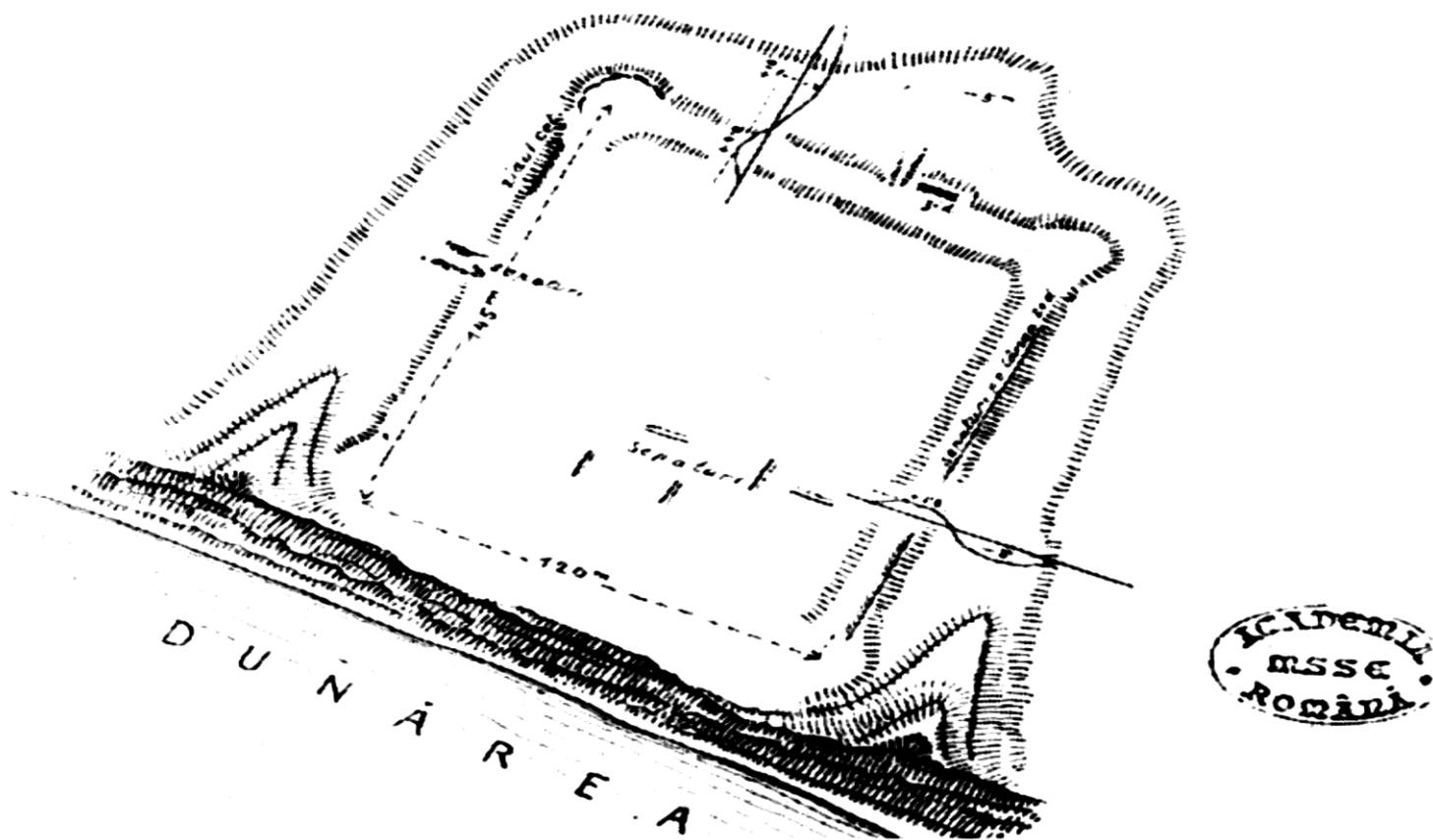

Planșa IV - Reconstituirea planului Cetății de Est după Revue Archéologique 7 (1868), pl. X cf. Gr. Tocilescu, 1883, p. 105.

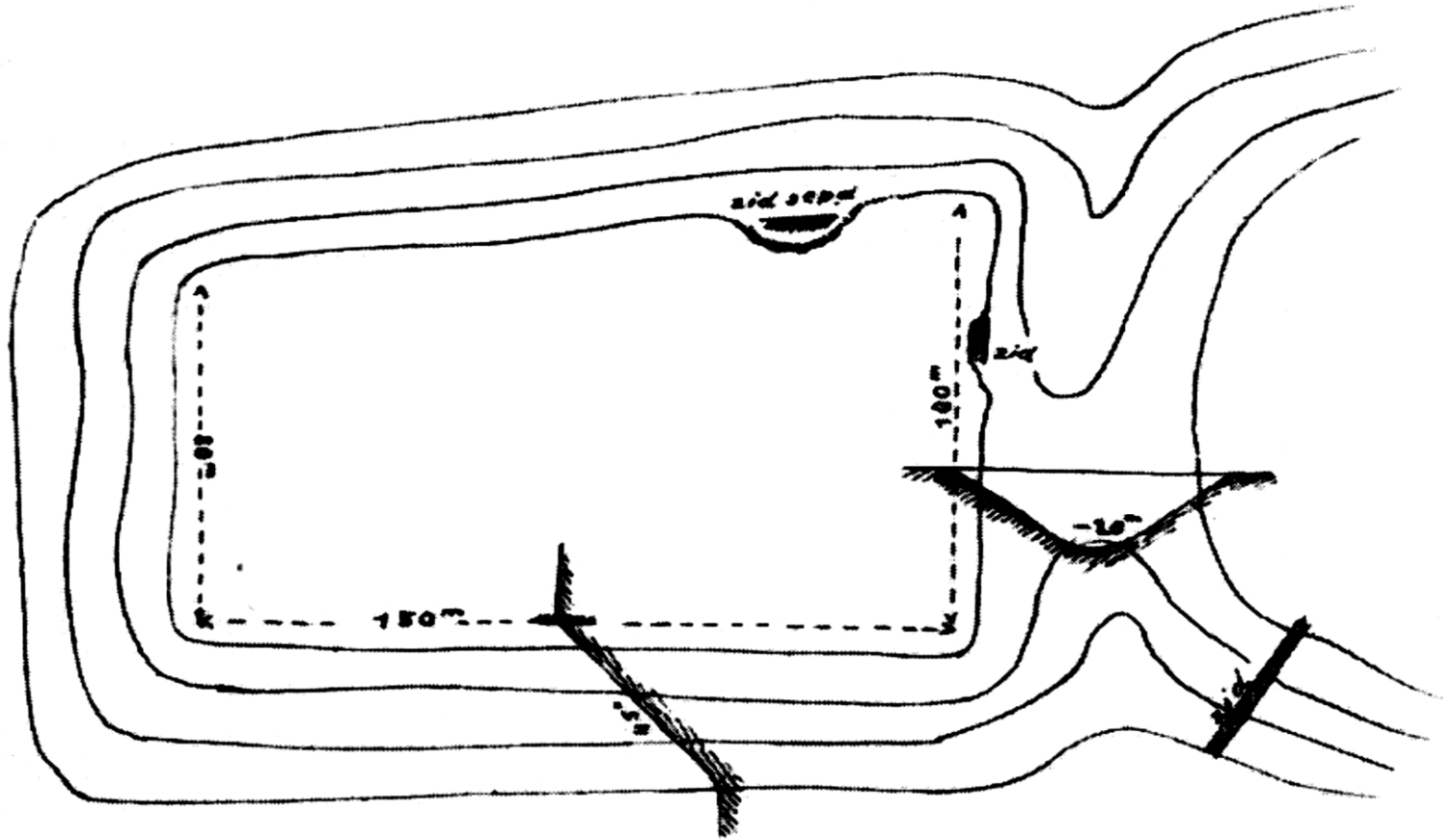

Planşa V - Pamfil Polonic, schiţă a platoului de la Iglita cf. Ştefan Al., 1971, p. 45, fig. 6.

Troesmis - Turcoaia

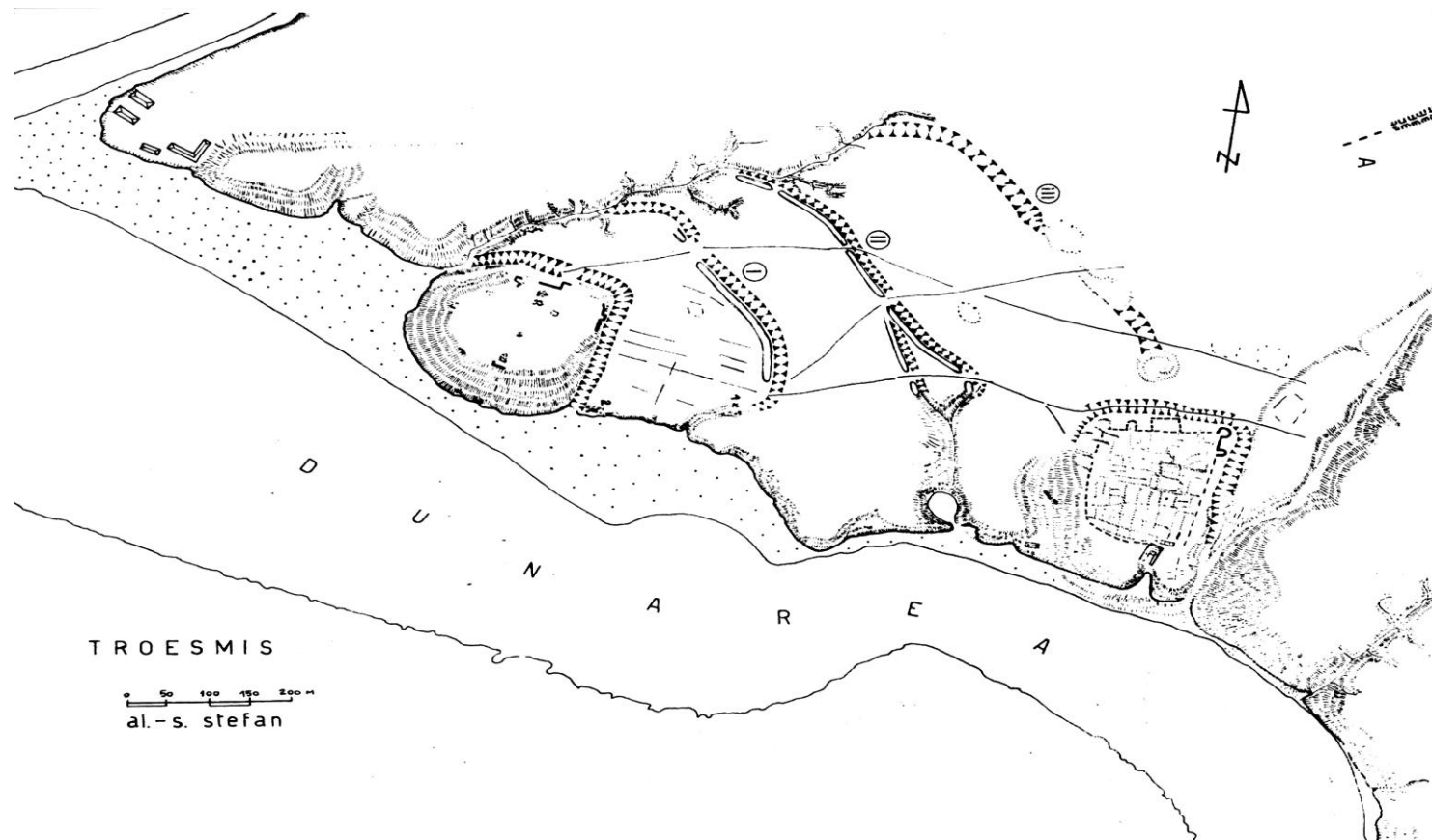

Planșa VI - Pamfil Polonic, Cetatea de Est cf. Ștefan Al., 1971, p. 45, fig. 7.

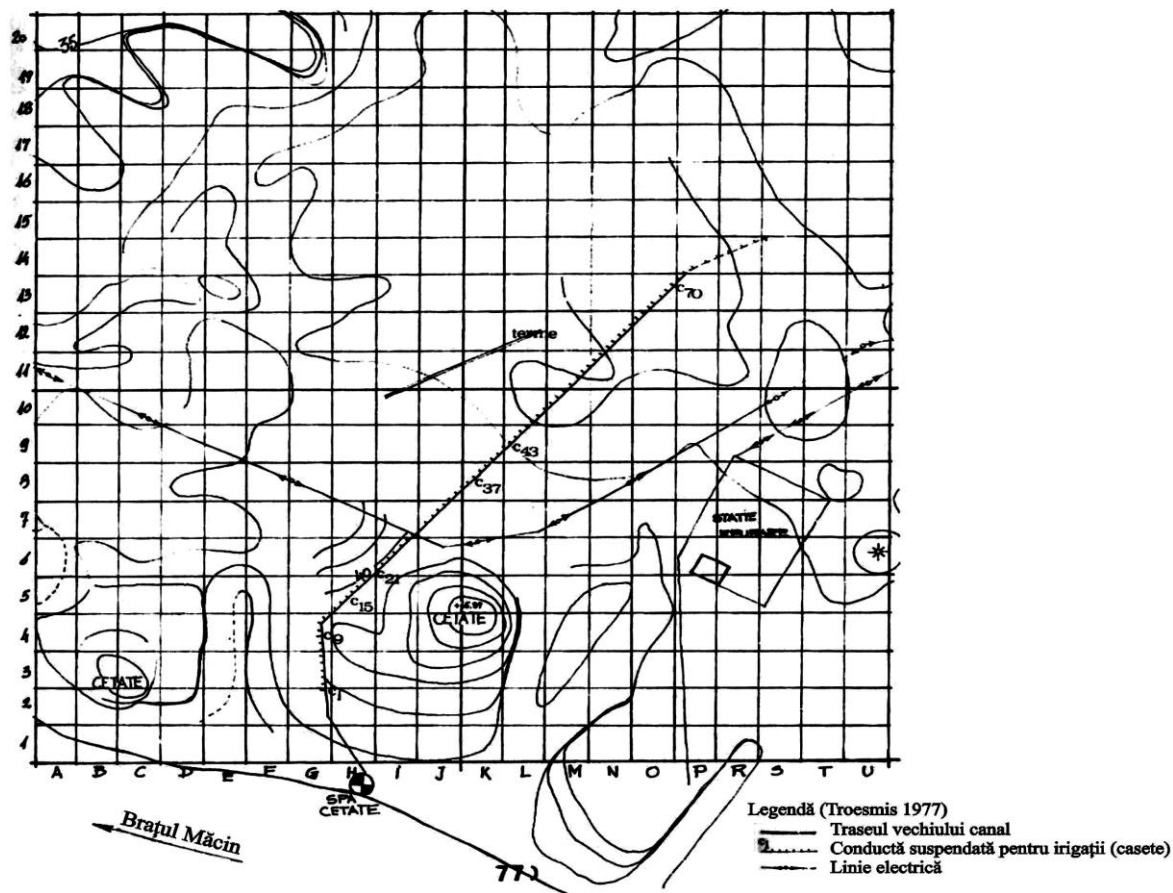
Planșa VII - Pamfil Polonic, Cetatea de Vest cf. Ștefan Al., 1971, p. 45, fig. 8.

Troesmis - Turcoaia

Planșa VIII - Zona arheologică Troesmis, reconstituire după fotografie aeriana cf. Ștefan Al., p. 47, fig 10.

Troesmis - Turcoaia

Planșa IX. Troesmis 1977. Plan de situație cu traseul conductei pentru irigații și amplasarea casetelor (C1-70).